

УДК: 316.722:314.7(4-672EU)
Biblid 1451-3188, 17 (2018)
Год XVII, бр. 66, стр. 304–322
Изворни научни рад

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ У ЕВРОПИ – ЗАСТОЈ ИЛИ СУНОВРАТ?

Јелица ГОРДАНИЋ¹

Апстракт: Криза мултикултурализма у Европи се у највећој мери повезује са великом мигрантском кризом започетом 2015. године. Аутор указује да је криза европског мултикултурализма започела много раније. На нивоу Европске уније не постоји јединствена политика мултикултурализма, те су државе чланице ово питање решавале на националним нивоима. Поједини модели европских држава, попут модела асимилације и „госта радника“, нису одговарали класичној дефиницији мултикултурализма. Промене на светској сцени, на почетку XXI века, узроковале су почетак пада мултикултурализма и његову трансформацију на европском нивоу, с обзиром на процес исламизације европских вредности. Рад показује да је мигрантска криза само један од чинилаца који је допринео до сада најдубљој кризи мултикултурализма у Европи. Аутор покушава да пружи одговор на питање у којој мери је могуће зауставити даљи суноврат европског мултикултурализма?

Кључне речи: мултикултурализам, Европа, Европска унија, мигрантска криза, асимилација

---

¹ Институт за међународну политику и привреду, Београд. Е-mail: jelica@diplomacy.bg.ac.rs. Рад представља део научног пројекта Института за међународну политику и привреду: „Србија у савременим међународним односима – стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти“, финансираног од стране Министарства, просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије (евиденциони број: 179029).

1) УВОД

Идеја мултикултурализма, политичког и правног регулисања етничких различитости, јавља се средином седамдесетих година XX века у виду „механизма замене старијих облика етничке и расне хијарархије новим односима демократског грађанства“.² Мултикултурализам се противи идејама унитарних и етнички хомогених држава и има за циљ оснаживање културних различитости и интеграцију као основне факторе друштва. Концепт мултикултурализма подразумева „систем уверења и понашања, који препознаје и поштује присуство свих различитих група у једном друштву или организацији, признаје и цени њихове социо-културне разлике и охрабрује и омогућава њихов континуирани допринос у оквиру инклузивног културног контекста који оснажује све чланове друштва или организације“.³ Многе државе су развиле сопствене моделе мултикултурализма као централни део унутрашње политике, у циљу побољшања инклузије етничких мањина и практичне реализације културних различитости. Као позитивне примере треба истаћи праксе Канаде и Аустралије. Активним учешћем етничких мањина у политичком животу повећава се степен њихове интеграције у друштву и спречава се појава етнички оријентисаних сукоба. Етнички разнолике државе су правило, а не изузетак на светској сцени. Данас постоји само десетак етнички хомогених држава у којима живи око 0,5% светског становништва.⁴ Средином деведестих година у теорији, али и у пракси држава, јавља се изражена тенденција пада концепта мултикултурализма. Истовремено, долази до обнављања идеја о унитарном држављанству и изградњи јединствене нације. Политички успон десничарских покрета доживљава етничке и религијске различитости као озбиљну претњу. Оваква пракса није заобишла ни европски континент. Криза мултикултурализма у Европи постепено започиње почетком две хиљадитих година и врхунац достиже крајем 2015. и почетком 2016. године, као резултат немогућности проналаска одговарајућег решења за велику мигрантску кризу. Ангела Меркел истиче да је мултикултурализам у Европи „доживео неуспех, потпуни неуспех“,⁵ док Дејвид Камерон оштро критикује вишедеценијску политику британског мулти-

---

² Will Kymlicka, *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012, p. 1.

³ Caleb Rosado, *Toward a Definition of Multiculturalism*, Rosado Consulting for Change in Human Systems, 1997, p. 2. Интернет: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.564.5910&rep=rep1&type=pdf> 19/09/2018.

⁴ Војислав Становчић, Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2008, стр. 479-503, стр. 480.

⁵ Сабина Чабаравдић, Криза мултикултурализма: непожељни странци, Радио Слободна Европа, 16.01.2011. Интернет: http://www.slobodnaevropa.org/content/kriza_multikulturalizma_nepozeljni_stranci/2276192.html 19/09/2017.

културализма, која је охрабрила постојање „сегрегираних заједница“ у којима се екстремизам успешно развио.⁶ Мигрантска криза је, свакако, један од најважнијих чинилаца који су угрозили концепт мултикултурализма у Европи. Међутим, да ли је мигрантска криза једини „кривац“ за ову тенденцију на европском континенту? У раду ће бити указано да државе Европске уније нису имале јединствену политику у погледу регулисања етничких различитости. Различите праксе водећих држава Европске уније у погледу регулисања етничких различитости постепено су креирале услове, који су временом узроковали пад европског модела мултикултурализма. Чак и у својим најбољим данима пракса мултикултурализма у Европи није засијала сјајем канадске или аустралијске праксе мултикултурализма. Радом ће бити показано да је мултикултурализам у Европи у фази озбиљног застоја, и да се последице мигрантске кризе могу посматрати као значајно искуство у случају даљег развоја мултикултурализма у државама Европске уније.

2) ТАЛАСИ МИГРАЦИЈЕ У ЕВРОПИ

Богата историја европског континента допринела је стварању мултикултуралне атмосфере на овом континенту. Велике европске цивилизације – Стара Грчка и Римско царство биле су изразито мултиетничког карактера. Индустијске и политичке револуције у XVIII веку допринеле су сеобама становника из једне државе у другу. Последице по миграције становника оставила су и два светска рата. Стварање Европске заједнице, као транснационалне организације, и њена трансформација у Европску унију унеле су неке нове параметре у погледу слободног кретања становника и поставиле темеље за развој мултикултурализма. Европска унија је заснована на мултикултуралној идеји „јединства у различитости“, која подразумева да ЕУ промовише културну различитост својих чланица истовремено развијајући вредности које су једнаке за све – демократију, толеранцију, поштовање људских права.⁷ У анализи Европске комисије, спроведеној 2007. године, на нивоу целе Европске уније 2/3 испитаника су навели да имају свакодневни контакт са људима другачијег етничког, културног и религијског порекла. У водећим земљама Европске уније – Француској, Немачкој, Аустрији (и Великој Британији), око 20% становника су пореклом мигранти.⁸ Велики таласи

⁶ John F. Burns, Cameron criticises Multiculturalism in Britain, *The New York Times*, 5 February 2011, Интернет: <https://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html> 19/09/2018.

⁷ Lisbeth Aggestam and Christopher Hill, *The Challenge of Multiculturalism in European Foreign Policy*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944), Vol. 84, No. 1, *Ethical Power Europe?* (Jan., 2008), pp. 97-114, p. 99.

⁸ European Commission, *Flash Eurobarometer 217, Intercultural dialogue in Europe: Analytical Report*, 2007, p. 4.

миграције у земљама Европске уније започињу педесетих и шездесетих година XX века када Немачка, Француска и друге европске земље прихватају велики број радника, недржављана Европске уније. Ово доводи до формирања првих мигрантских заједница у земљама Европске уније. Радници су примарно требали имати статус „госта радника“ (*Gastarbeiter*). Сам назив „гост радник“ у први план ставља њихову, пре свега, економску улогу, уместо етничког и религијског порекла. Постепеним повећавањем броја „гостију радника“ државе Европске уније намећу и строжије услове за њихов долазак, али и поновни повратак и рад након напуштања територије ЕУ.⁹ Један део радника доводи породице, што повећава број мигранске популације у земљама Европске уније. Осамдесетих година XX века долази до другог таласа миграција на европском континенту. Овога пута носиоци миграција су били тражиоци азила из Либана, Авганистана, Ирака и Ирана. Трећи велики талас миграција у Европској унији био је деведестих година XX века. Овога пута носиоци миграција су биле избеглице из Југославије и држава бившег Совјетског Савеза.¹⁰ Наведена три таласа миграција постепено мењају етничку, културну и религијску структуру Европске уније.

3) РАЗЛИЧИТИ ПРИСТУПИ РЕГУЛИСАЊА ЕТНИЧКИХ РАЗЛИЧИТОСТИ У ЕВРОПИ

Европска унија као регионална организација нема јединствену стратегију у погледу регулисања мултикултурализма. Питање регулисања статуса етничких мањина је у надлежности националних држава. На нивоу Европске уније постоји неколико различитих приступа којима су регулисане културне, верске и етничке различитости. То су: политика асимилације, систем „госта радника“, држава благостања, пиларизација и интеграција. У складу са изабраним моделом, свака држава има различите приоритете према којима се мултикултурализам спроводи као вид државне политике, социјалне политике, или само као теоријски принцип. Државе Европске уније су очекивале да ће њихове праксе спровођења мултикултурализма омогућити одрживи правни поредак и створити одговарајућу равнотежу између различитих култура.¹¹

⁹ Зоран Милосављевић, „Имиграционе политике у ЕУ: од слободе кретања до заштитних мера“, *Европско законодавство*, 2015, бр. 54, стр. 272-290.

¹⁰ Детаљније видети код: Fumiko Tsutaki, Issue of Immigration and Refugees and Multiculturalism in Europe, *The Journal of Oriental Studies*, Vol. 26, 2016, pp. 112-124, pp. 113-114.

¹¹ Uroš Bajović, The Adequate constitutional Framework as the Fundament of Youth Perspectives – United Europe and Multiculturalism in: Mihajlo Vučić, Marko Novaković (eds), *Youth perspectives in the United Europe*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, pp. 162-187, p. 183.

Неостварење ових циљева представља увод у за кризу мултикултурализма у Европи, коју ће продубити промене на глобалној сцени почетком две хиљадитих година. Наведених пет приступа праксе мултикултурализма у Европи поделићемо на три групе – политику асимилације, примере добре праксе и систем „госта радника“, како бисмо лакше указали на добре и лоше стране европског регулационог ове тематике.

Асимилација као облик мултикултурализма

Један од модела регулационог културних различитости у Европи је модел асимилације и акултурализације, најкарактеристичнији за Француску и Белгију. Од мањинских група очекивало се да се прилагоде доминантној култури домаћина. Држава, нација и култура се посматрају као једна недељива целина. Овакав приступ негира постојање мањинских група и манифестује се у реченици „Република, једна и недељива“ (*La République, une et indivisible*).¹² Модел мултикултурализма, који је развила Француска, не може се у најужем смислу назвати мултикултуралном политиком, јер не одговара појму мултикултурализма, ни у нормативном, нити у идеолошком смислу. Пре свега, Устав Француске посматра државу као скуп равноправних грађана – који су једнаки пред законом и који имају једнак приступ механизмима неопходним за остварење Уставом гарантованих права. У овој тачки се француски модел коси са праксом класичног мултикултурализма, који у први план ставља права појединца, а тек онда права групе. Имајући у виду изузетно шаролику и разноврсну етничку структуру Француске (пре свега велики број мигрантског становништва пореклом из некадашњих француских колонија – Алжира, Туниса и Марока), француско друштво је без икакве сумње мултикултурално. С друге стране, нормативно регулационо мултикултурализма је удаљено од класичне дефиниције мултикултурализма. У француској литератури изрази „регулационо културне различитости“ или „различитост“ традиционално имају предност над изразом „мултикултурализам“.¹³ У случају Француске прави се велики јаз између колективних права, права групе, и индивидуалних права. У погледу индивидуалних права примењује се „политика равнодушности“, док се на права групе примењује политика признања.¹⁴ У поређењу са другим

---

¹² Lisbeth Aggestam and Christopher Hill, *The Challenge of Multiculturalism in European Foreign Policy*, op. cit., pp. 103-104.

¹³ Florent Villard and Pascal-Yan Sayegh, *Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France*, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism- European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 236-254, p. 236.

¹⁴ Ibid., према: Chandran Kukathas, *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 15.

европским државама, француска политика мултикултурализма описује се као слаба.¹⁵ Сличну политику мултикултурализма неговала је и Белгија. Расправа о мултикултурализму у Белгији била је подељена, како са материјалног, тако и са лингвистичког аспекта. Расправа се другачије одвијала у Фландрији у односу на Брисел и Валонију. Упркос разликама, белгијске расправе о мултикултурализму су имале многе заједничке тачке – питање истицања религијских одлика у јавности (ношење мараме, бурке и никаба), антидискриминација, гласачка права и право на држављанство, питање институционализације ислама итд. У циљу јединственијег регулисања етничких и религијских различитости, формирана је институција Краљевског повереника о миграционим питањима 1988. године. У извештају сачињеном 1989. године Краљевски повереник је представио јединственији концепт белгијског мултикултурализма, уобличен у „концепт интеграције“. Наведени концепт интеграције обухвата три слоја која јавне власти треба да развијају: асимилацију, развој културе домаћина и развој других култура у складу са принципима „модерности“ и „еманципације“ и плурализма модерних западних држава; и поштовање културне различитости у свим областима друштвеног живота.¹⁶ Белгијски модел регулисања различитости не може се описати као мултикултуралан. Овакав модел је у ствари одражавао природу белгијског друштва и настао је као резултат компромиса Брисела, који је био инспирисан француским моделом, и фламанског дела, који је много више нагињао холандској пракси мултикултурализма.

Позитивни примери праксе мултикултурализма у Европи

За разлику од (не)мултикултуралне политике Француске и Белгије, праксе Велике Британије, Холандије и Шведске по овом питању биле су потпуно другачије. Ове државе су примењивале мултикултурализам у правом смислу речи и омогућавале остварење свих индивидуалних и колективних права припадницима етничких мањина. Тако се нпр. Холандија често представља као једна од европских држава са најидеалнијим моделом мултикултурализма. Позитивна пракса Холандије по овом питању започиње раних осамдесетих

---

¹⁵ Keith Banting, Will Kymlicka, Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State?, School of Policy Studies, Queen's University, Working Paper 33, December 2004. Интернет: https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/14872/Banting_et_al_2004_Do_Multiculturalism_Policies.pdf;jsessionid=097045BD38D2BC1C85096DAE4677973B?sequence=122/09/2018. p. 25.

¹⁶ Hassan Bousetta and Dirk Jacobs, Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 23-36, p. 27.

година XX века, нацртом Меморандума о мигрантима 1981. године и усвајањем коначне верзије овог документа 1983. године. Слично пракси Немачке и Аустрије, Холадаја је такође имала велики број страних радника пореклом из некадашњих холадских колонија – Суринама, Антила итд. У политичком дискурсу пре усвајања Меморандума о мигрантима, мигранти су били посматрани као привремена категорија и у јавности су били називани сходно држави свог порекла – Суринамци, Антилћани итд. Наведени Меморандум је у потпуности одбацио било какву политику асимилације, сматрајући да је у супротности са правима мањина да спроводе своје сопствене културне различитости. Меморандум је нагласио и заједничку адаптацију у контексту Холандије као мултиетничке и мултикултуралне државе. Међусобно прилагођавање је подразумевало мере за борбу против дискриминације, социјално-културно емаципацију мањина и мере за побољшање њиховог социјално-економског положаја. Мигрантске групе нису више биле категоризоване према земљи порекла и посматране су као стална категорија при холадском друштву.¹⁷ У случају Шведске, политика мултикултурализма се почела развијати средином шездесетих година XX века. Првобитна политика шведских власти, путем „политике према Ромима“, имала је педесетих и шездесетих година за циљ асимилацију и „помоћ“ припадницима етничких мањина у интеграцију у шведско друштво путем напуштања сопствене културе. Већ крајем шездесетих година Шведска прави велики заокрет и развија сопствени модел мултикултурализма, који у потпуности искључује било какве облике асимилације и омогућава све већем броју миграната остварење свих економских, социјалних и културних права, што подразумева и учење матерњег језика у школама.¹⁸ Међутим, чак је и позитивна пракса регулисања питања права етничких мањина у пракси врло често критикована. Критичари сматрају да је оваква пракса мултикултурализма довела до гетоизације и отуђења мањинских група од остатка друштва. Ово је оставило велике последице на политички дискурс европских држава и створило је велики степен неповерења грађана држава Европске уније према припадницима других етничких група. Након терористичких напада у Лондону 7. јула 2005. године, Велика Британија је значајно пооштрила политику мултикултурализма и разматра проналажење нових модела регулисања етничких различитости. У литератури, многи

¹⁷ Детаљније видети код: Peter Scholten, *The Dutch Multicultural Myth*, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 97-119, p. 101.

¹⁸ Karin Borevi, *The Political Dynamics of Multiculturalism in Sweden*, Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 138-160, p. 141.

британски теоретичари заступају став да је британски модел мултикултурализма „у повлачењу“.¹⁹

„Гост радник“ модел мултикултурализма

Трећи модел регулације мултикултурализма у Европи је модел „госта радника“ (*Gastarbeiter*) карактеристичан за Немачку и Аустрију. Слично француском моделу, ни овај модел не подразумева мултикултурализам у правом смислу речи. Негујући модел „госта радника“ Немачка и Аустрија су слале јасну поруку да не желе бити карактерисане као „државе миграната“. „Гости радници“ су имали веома мало права, јер је сматрано да ће се вратити у земљу свог порекла. Предвиђања се нису обистинила, па је Немачка данас једна од држава Европске уније са највећим степеном различитих етничких заједница. На овом месту треба поменути велики турску заједницу и бројне заједнице из земаља бивше Југославије. „Акт о имиграцији“, који је ступио на снагу 2005. године, истакао је економске потребе Немачке и потребе за радницима мигрантима. Наведени акт предвиђа обавезних 600 часова немачког језика и 45 сати грађанског васпитања за мигранте који се пријављују за стални боравак и не показују основно знање језика. Усвајање Акта о имиграцији поделило је немачку јавност, а у теорији је узроковало бројне расправе. Према неким ставовима, новине које акт носи (курсеви језика и грађанског васпитања) олакшаће процес интеграције, док други сматрају да оваква решења представљају корак напред ка процесу асимилације и крупан корак назад у погледу политике мултикултурализма.²⁰ Усвајање Акта о имиграцији отворило је и бројна друга потпитања: колико миграната заиста треба примити? Да ли Немачка треба да прими мигранте из другачијих култура, пре свега Турке и Арапе, за које постоји оправдана бојазан да се неће лако уклопити у немачко друштво? Учестали терористички напади током двехиљадитих година узковали су изразито негативну климу за мултикултурализам у Немачкој, као и неповерење према мигрантима. У јавном дискурсу Немачке све више се говори о стамбеној сегрегацији, мигрантским „паралелним друштвима“ и скреће се пажња на исламски фундаментализам.²¹

¹⁹ Nasar Meer and Tariq Modood, The ‘Civic Re-balancing’ of British Multiculturalism, and Beyond ..., in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 75-96, p. 77.

²⁰ Martina Wasmer, Public Debates and Public Opinion on Multiculturalism in Germany, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 163-189, p. 168.

²¹ Pieter Bevelander and Raymond Taras, The Twilight of Multiculturalism? Findings from across Europe, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 3-24, p. 19.

Из свих наведених модела може се закључити да је Европи недостајао јединственији и усаглашенији концепт регулисања етничких различитости. Неки од наведених примера – модел „госта радника“ и посебно модел асимилације су се у највећој мери концентрисали на доминантну културу „домаћина“. Културне различитости мањинских заједница овим моделима су остајале у другом плану. Недостатак јединственог мултикултуралног приступа представља једну од етапа ка паду дискурса о европском мултикултурализму и тенденцији губљења поверења у овај концепт.

4) ПОЧЕТАК ПАДА ЕВРОПСКОГ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

Почетак двехиљадитих година доноси велике промене на светској сцени. Терористички напад на Светски трговински центар у Њујорку 11. септембра 2001. године узроковао је бројне промене у погледу економских, социјалних, културних и војних питања, не само у САД, него и на глобалном нивоу. Једна од последица напада на Светски трговински центар била је огромно неповерење према исламу као религији. У догађајима који ће касније уследити ово неповерење се све више увећавало. Рат у Ираку, израелско-палестински сукоб, нестабилна ситуација у Авганистану, били су само додатни покретачи недостатка међусобног поверења између држава Запада и арапско-муслиманских држава. На европском континенту последице ових догађања биле су озбиљне политичке природе и покренуле су бројне негативне тенденције. Велики број припадника исламске вероисповести живео је деценијама на европском континенту, без великих тензија. Међутим, 11. септембар и бројни терористички акти широм света у масовним медијима у Европи довели су у питање лојалност европских муслимана.²² Убиство холандског режисера Теа Ван Гога од стране холандског екстемисте мароканског порекла 2. новембра 2004. године, терористички напади у Мадриду 11. марта 2004. године, напади у подземној железници у Лондону 7. јула 2005. године, побудили су велики страх од ислама у Европи.

Новоформирани талас исламофобије манифестовао се и путем забрана ношења велова који прекривају лица жена (бурке и никаба), а који су једна од карактеристика исламске религије и културе. Тензије у погледу забране ношења бурке и никаба започеле су још крајем осамдесетих година у Француској и Белгији и изазивале су опречне ставове у јавности. Према неким мишљењима, ношење бурке и никаба била је потврда „некомпатибилности ислама са западним вредностима“, показатељ „немогућности муслимана да се

²² Hassan Bousetta, Dirk Jacobs, Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium..., op. cit., p. 24.

интегришу у европска друштва“, и јасан доказ да „ислам одбија секуларизам“.²³ Имајући у виду тензије у Европи у погледу ислама, терористичке нападе, те губљење поверења у европско становништво исламске вероисповести, средином прве деценије двехиљадитих долази до првих забрана ношења бурке у Европи. Француска је била прва европска држава која је јавно забранила бурку. Забрана је првобитно започела 2004. године у виду недозвољавања истицања било какве врсте религијских симбола у државним школама. У априлу 2011. године Француска је отишла корак даље прокламујући потпуну забрану јавног ношења било какве врсте вела који прекрива лице. Тадашњи председник Француске Николас Саркози истакао је да јавно покривање лица жена „није добродошло“ у Француској.²⁴ Праксу Француске наставила је Белгија 2011. године. Холандија је 2015. године увела делимичну забрану ношења вела који прекрива лице „у посебним ситуацијама када је неопходно за људе да буду виђени и из разлога безбедности“.²⁵ Забрана се првенствено односи на школе, болнице и средства јавног превоза. У Шпанији, неки делови Каталоније усвојили су одговарајућу законску регулативу у погледу забране ношења бурке и никаба. Шпански врховни суд је 2013. године укинуо овакве забране сматрајући да нарушавају верске слободе. Неки делови Шпаније су вратили праксу забране ношења вела, позивајући се на пресуду Европског суда за људска права из 2014. године, која наводи да забрањивање ношења вела не представља кршење људских права.²⁶ Период двехиљадитих година је уједно и период почетка велике кризе мултикултурализма у Европи. Промене узроковане глобалном политиком и борба против тероризма узроковале су велики пад у дискурсу у погледу мултикултурализма. Европски модел мултикултурализма је талац свих великих политичких промена и превирања. У европској јавности се од тада све чешће чују изјаве водећих политичара о паду и неуспеху мултикултурализма. У суштини, све наведене промене нису „убиле“ мултикултурализам на европском континету, али су у великој мери допринеле његовој трансформацији. Током седамдесетих, осамдесетих и деведесетих година XX века европски мултикултурализам обухватао је све етничке и религијске мањине које су другачије од доминантног становништва европских држава. То је подразумевало и припаднике свих религија. Међутим,

²³ Riva Kastoryano, French secularism and Islam – France’s headscarf affair, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 57-69, p. 58.

²⁴ Radhika Sanghani, Burka bans: The countries where Muslim women can’t wear veils, The Telegraph, 17 August 2017. Интернет: <https://www.telegraph.co.uk/women/life/burka-bans-the-countries-where-muslim-women-cant-wear-veils/> 27/09/2018.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

током две хиљада година питање мултикултурализма у Европи се све више односи на питање ислама у Европи и интеграцију припадника исламске вероисповести у европско друштво. Овакве промене нису ни у ком случају добре. Европски мултикултурализам се у највећој мери фокусира само на припаднике једне групе, занемарујући притом све остале групе. Имајући у виду атмосферу страха и исламофобије раних две хиљаде година у Европи, јасно је да је Европској унији већ у овом периоду била неопходна нова перспектива у погледу интеграције и регулисања свих облика културних различитости.

5) МИГРАНСКА КРИЗА – КОРАК КА СУНОВРАТУ ЕВРОПСКОГ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

Мигрантска криза, започета 2015. године, често је представљена као круцијални разлог губитка поверења у мултикултурализам у Европи. Имајући у виду различите начине регулисања политике мултикултурализма у земљама Европске уније и промењену климу на политичкој сцени две хиљаде година, не можемо се у потпуности сложити са ставовима који мигрантску кризу виде као узрок пада мултикултурализма у Европи. Мигрантска криза је само наставила негативну тенденцију у погледу пада мултикултурализма и отворила питање: „Да ли је мултикултурализам као концепт одржив?“ Криза је узроковала бројне последице у погледу европског јединства, указујући на крхкост европског идентитета и процеса европеизације. Истовремено је убрзала буђење националне свести у државама чланицама Европске уније. Имајући у виду да је Европска унија резултат компромиса и сарадње, један од највећих компромиса био је одустајање од дела националног идентитета у корист идеје заједништва и европског идентитета. Постоје бројне замерке које се упућују процесу изградње европског идентитета. Теоретичари сматрају да се европски идентитет изграђивао више на различитости и супротстављању државама које нису чланице Уније, а мање „у налажењу ваљаног и друштвено поузданог стожера који ће од мноштва ја конструисати поуздано ми“.²⁷ Уместо проналажења чврстих веза, европски идентитет је изграђен на slabим и непоузданим везивним тачкама, што је за последицу имало проблем са сопственом националном идентификацијом. Поред егзистенцијалне кризе – евроскептицизма, велике економске кризе, и Бреگزита, Европска унија је суочена и са великом кризом идентитета. Наратив „о “све јачој Унији” између европских народа уступио је место теми “обнове самосталности” европских држава-нација, као наводно јединог начина одбране културних идентитета и принципа демократичности.“²⁸

²⁷ Дане Субошић, Ивана М. Васиљевић, Мигрантска криза као изазов за очување националног идентитета чланица ЕУ, *Војно дело*, бр. 2, 2017, стр. 78-89, стр. 86.

²⁸ Душко Лопандић, *Мозућа Европа и године пред нама – Европска унија, Србија и свет у променама*, Институт за европске студије, Београд, 2018, стр. 18-19.

Промена националног идентитета и прихватање европског идентитета није био нимало лак задатак за многе европске државе. Прилагођавање идејама европског идентитета и мултикултурализма изазвало је много незадовољства међу еуроскептицима. Њихова алтернатива је ширење националистичких тенденција, дезинтеграција Европске уније, слабљење европских институција и повратак класичном моделу државе који подразумева асимилацију.²⁹ Овакава решења се косе са основним идејама европског јединства, али и са концептом мултикултурализма. Пораст ксенофобије и повратак политици асимилације у Европи могу узроковати многе штетне последице, укључујући повећан број етнички и религијски обојених сукоба. Мигрантска криза је била један од окидача за експанзију оваквих ставова. Према подацима Међународне организације за миграције, у првом тромесечју 2015. године број тражилаца азила у Европској унији био је већи за 86% него 2014. године.³⁰ Имајући у виду чињеницу да је реч о мигрантима са Севера Африке и Азије, у великом броју држава Европске уније наставила се тенденција исламофобије, започета раних две хиљадине година. Оваквим тенденцијама је будућност мултикултурализма у Европи озбиљно угрожена. Мигрантска криза у Европи се може упоредити са 11. септембром у Сједињеним Америчким Државама. Тог дана, САД су спознале сву своју рањивост. У Европи, мигрантска криза је дубоко угрозила идеје демократије, толеранције и либералних принципа.

Мигрантска криза као показатељ унутрашње разједињености Европске уније

Мигрантска криза је била велики удар на финансије држава чланица Европске уније. Немачка федерална влада је потрошила 21,7 милијарди евра на име кризе. Немачки буџет на име безбедности 2017. године порастао је за трећину у односу на 2016. годину – са 6,1 на 8,3 милијарде евра. Према подацима Министарства финансија Италије, трошкови ове државе на име мигрантске кризе током 2017. године износили су 4,2 милијарде евра.³¹ Мигрантска криза довела је и до повећања броја становника у појединим земљама Европске уније. Тако је, само у току 2016. године, дошло до повећања

²⁹ Valery Engel, *The Roots of Europe's Xenophobia and Radicalism*, Fair Observer, 9 May 2018, Интернет: <https://www.fairobserver.com/region/europe/xenophobia-radicalism-minority-rights-integration-model-europe-news-00241/> 25/09/2018.

³⁰ Дане Субошић, Ивана М. Васиљевић, *Мигрантска криза као изазов за очување националног идентитета чланица ЕУ*, *op. cit.*, стр. 86, Према: International Organization of Migration. <https://www.iom.int/> (преузето 19.02.2016)

³¹ Giulio Meotti, *The Migrant Crisis Upended Europe*, Gatestone Institute, 6. November 2017. Интернет: <https://www.gatestoneinstitute.org/11282/migrant-crisis-europe> 25/09/2018.

броја становника у Шведској и Аустрији за више од 1%. Удео миграната у Шведској повећао се са 16,8% на 18,3% између 2015. и 2016. године. Ове тенденције нису заобишле ни Немачку. Петина немачке популације (око 18,6 милиона становника) је мигрантског порекла.³² Поред изаразито негативних последица по економију држава Европске уније, мигрантска криза је узроковала и бројне друге негативне последице. На овом месту треба поменути успоравање промета људи, роба и услуга; могућност инфилтрирања терориста међу мигрантима; поновно успостављање граничне контроле унутар шенгенског простора; раст јавних трошкова услед прихватања миграната и трошкове на име спречавања њиховог уласка у поједине државе; пораст незапослености; пораст сиве економије; могућност избијања конфликта између миграната и домицилног становништва.³³ Мигрантска криза и њом узроковани талас исламофобије, дубоко су поделили државе Европске уније. Спремност немачке канцеларке Ангеле Меркел да пружи уточиште мигрантима из Сирије окарактерисан је као „политика отворених врата“ или „политика добродошлице“ (*Willkommenspolitik*). Овакав вид политике временом се нашао на мети критика, како од немачких политичара, тако и од стране појединих државника ЕУ. На самом почетку мигрантске кризе, мађарски премијер Виктор Орбан био је, можда, једини противник прихватања миграната у државе Европске уније. Орбанова изјава како је „миграција тројански коњ тероризма“ имала је велики одјек у европским државама и у великој мери је обликовала екстремно десничарски и популистички дискурс у погледу мигрантске кризе.³⁴ Три године касније, идеје о Европи као „хришћанској демократији“ прошириле су се и на многе друге државе Европске уније. Пред изборе за Европски парламент 2019. године расте неизвесност у погледу даље перспективе европског мултикултурализма. „Трансформација Европе, стварање пост-хришћанске ере и ере када нестају нације је процес који може бити заустављен на европским изборима. Наш основни циљ је заустављање ове трансформације“, истакао је Орбан у интервјуу 2018. године, наводећи „да ће се мултикултурализам и либералне вредности које намеће Брисел срушити пред хришћанском демократијом“.³⁵ Европске државе нису послале јединствен одговор у погледу мигрантске кризе. Напротив. Европски

³² Ibid.

³³ Дане Субошић, Ивана М. Васиљевић, Мигрантска криза као изазов за очување националног идентитета чланица ЕУ, *op. cit.*, стр. 87.

³⁴ “Орбан: Миграција је тројански коњ тероризма“, Б92, Интернет: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=03&dd=07&nav_id=1237543 27/09/2018.

³⁵ ‘Christian democracy’ to crush multiculturalism in EU vote next year – Hungary’s Orban, RT, 28 July 2018. Интернет: <https://www.rt.com/news/434549-orban-eu-christian-democracy/> 25/09/2018.

одговор је била „унутрашња разједињеност Европске уније“.³⁶ Велика већина европских држава растрзана је између поштовања људских права и основних слобода, и настојања да ограниче приступ својој територији мигрантима који могу угрозити њихову безбедност. Оваква страховања су додатно увећана нападима на око 90 жена у Келну, Хамбургу, Штутгарту и Франкфурту током новогодишњег дочека 2016. године. Према извештавањима медија, за нападе се сумњиче мушкарци који „својим изгледом подсећају на особе које потичу из арапских држава или држава северне Африке“.³⁷ Питање интеграције миграната се од раних двехиљадитих година показало као изузетно осетљиво питање у политичком дискурсу Европске уније. Мигрантска криза је продубила страх да ће европски идентитет и европски начин живота, вредности, култура и слобода бити још више угрожени уколико се прилив миграната настави и они успеју да наметну своје обичаје и културне вредности. Овакве тенденције доводе у питање једно од највећих достигнућа Уније – укидање унутрашњих граница и слобода кретања људи. У ширем смислу угрожен је и „читав концепт наднационалног управљања и идеја постсуверенитета оличена у ЕУ“.³⁸ Питање мигрантске кризе је отворило бројна друга питања – будућност Европске уније, слабости евроинтеграција, кризу европског идентитета, питање исламофобије. Будућност мултикултурализма у Европи је само једна од последица свих ових питања. Сви догађаји током двехиљадитих година, који су претходили мигрантској кризи, посматрају се „у контексту ширег питања параметара различитости и места религије у секуларним либералним демократијама као “доказ о некомпатибилности” муслимских вредности са модерним европским друштвима“.³⁹ Мигрантска криза је наставила раније започету праксу трансформације мултикултурализма у Европи као питања интеграције ислама у европско друштво. Пољуљани европски идентитет и оживљавање националних идентитета држава чланица нису повољне тенденције по даљи

³⁶ Драгана Дабић, Европска избегличка криза као изазов теорији о нормативној моћи Европске уније, у: Слободан Јанковић, Зоран Павловић, Драгана Дабић, *Балканска мигрантска рута: између политике права и безбедности*, Институт за међународну политику и привреду, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, АП Војводина, Београд, 2017, стр. 52-72, стр. 64.

³⁷ Ненад Радићевић, Сексуални напади на жене уздрмали Немачку, *Политика*, 07. 01. 2016. Интернет: <http://www.politika.rs/sr/clanak/346748/Seksualni-napadi-na-zene-uzdrмали-Nemacku> 27/09/2018.

³⁸ Драгана Дабић, Европска избегличка криза као изазов теорији о нормативној моћи Европске уније, *op. cit.*, стр. 66.

³⁹ Michael A. Peters & Tina Besley, Islam and the End of European Multiculturalism? From Multiculturalism to Civic Integration, *Policy Futures in Education*, Volume 12 Number 1 2014, pp. 1-15, pp. 2-3.

развој мултикултурализма у Европи. Наравно, свака држава мора бити свесна свог националног идентитета. Међутим, таласи исламофобије уз пробуђену националну свест европских држава стварају вакуум у погледу даље будућности мултикултуралне Европе. Европски идентитет се може посматрати на три нивоа – транснационалном нивоу; нивоу националних држава и на локално-регионалном нивоу (који обухвата мигрантске и мањинске заједнице). Идентитет на нивоу националних држава је озбиљно доведен у питање. Теоретичари сматрају да овај проблем неће узроковати слом нација и мултинационалних држава у Европи. Ово питање намеће озбиљан изазов за националне државе са два нивоа – транснационалног и локалног.⁴⁰ У погледу транснационалног аспекта, Европској унији недостаје јединствена политика у погледу регулисања етничких различитости. Видели смо да се ово питање решава на нивоу држава чланица, уз мање или више поштовање дефиниције мултикултурализма. На локалним нивоима влада атмосфера страха и све више се истиче разлика између „они“ (припадници различитих етничких заједница) и „ми“ (држављани Европске уније). Државе чланице су растрзане између „транснационалних“ и „локалних“ обавеза, националног и европског идентитета, сопствене безбедности и заједничког суживота. Све ове тенденције изазивају немире и разједињеност целокупне Европске уније, којој изгледа понестаје ефикасних механизма за решавање кризних ситуација. Питање мултикултурализма је само једно од многобројних кризних питања која траже решење.

6) ИЗВОРИ

- Aggestam, Lisbeth, Hill, Christopher, *The Challenge of Multiculturalism in European Foreign Policy, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*, Vol. 84, No. 1, Ethical Power Europe? (Jan., 2008).
- Бajовић, Урош, *The Adequate constitutional Framework as the Fundament of Youth Perspectives – United Europe and Multiculturalism*, in: Mihajlo Vučić, Marko Novaković (eds). *Youth perspectives in the United Europe*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016.
- Banting, Keith, Kymlicka, Will, *Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State?*, School of Policy Studies, Queen's University, Working Paper 33, December 2004. Интернет: <https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/14872/>

⁴⁰ Anna Triandafyllidou, Tariq Modood and Ricard Zapata-Barrero, *European challenges to multicultural citizenship Muslims, secularism and beyond*, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 1-22, p. 11.

Banting_et_al_2004_Do_Multiculturalism_Policies.pdf;jsessionid=097045BD38D2BC1C85096DAE4677973B?sequence=1

- Bevelander, Pieter; Taras, Raymond, The Twilight of Multiculturalism? Findings from across Europe, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013.
- Borevi, Karin, The Political Dynamics of Multiculturalism in Sweden, Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013.
- Bousetta, Hassan, Jacobs, Dirk, Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006.
- Burns, John F., Cameron criticises Multiculturalism in Britain, *The New York Times*, 5 February 2011, Интернет: <https://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html>
- Дабих, Драгана, Европска избегличка криза као изазов теорији о нормативној моћи Европске уније, у: Слободан Јанковић, Зоран Павловић, Драгана Дабих, *Балканска мигрантска рута: између политике права и безбедности*, Институт за међународну политику и привреду, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, АП Војводина, Београд, 2017.
- Engel, Valery, The Roots of Europe’s Xenophobia and Radicalism, Fair Observer, 9 May 2018, Интернет: <https://www.fairobserver.com/region/europe/xenophobia-radicalism-minority-rights-integration-model-europe-news-00241/>
- European Commission, Flash Eurobarometer 217, Intercultural dialogue in Europe: Analytical Report, 2007.
- Kastoryano, Riva, French secularism and Islam – France’s headscarf affair, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 57-69.
- Kymlicka, Will, *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012.
- Лопандић, Душко, *Могућа Европа и године пред нама – Европска унија, Србија и свет у променама*, Институт за европске студије, Београд, 2018.
- Meer, Nasar, Modood, Tariq, The ‘Civic Re-balancing’ of British Multiculturalism, and Beyond ..., in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013.
- Meotti, Giulio, The Migrant Crisis Upended Europe, Gatestone Institute, 6. November 2017. Интернет: <https://www.gatestoneinstitute.org/11282/migrant-crisis-europe>

- Милосављевић, Зоран, „Имиграционе политике у ЕУ: од слободе кретања до заштитних мера“, *Европско законодавство*, 2015, бр. 54.
- “Орбан: Миграција је тројански коњ тероризма“, Б92, Интернет: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yuyu=2017&mm=03&dd=07&nav_id=1237543
- Peters, Michael A., Besley, Tina, Islam and the End of European Multiculturalism? From Multiculturalism to Civic Integration, *Policy Futures in Education*, Volume 12 Number 1 2014.
- Rosado, Caleb, Toward a Definition of Multiculturalism, Rosado Consulting for Change in Human Systems, 1997, Интернет: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.564.5910&rep=rep1&type=pdf>
- Радићевић, Ненад, Сексуални напади на жене уздрмали Немачку, *Политика*, 07. 01. 2016. Интернет: <http://www.politika.rs/sr/clanak/346748/Seksualni-napadi-na-zene-uzdrмали-Nemacku>
- Становчић, Војислав, Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2008, стр. 479-503.
- Субошић, Дане, Васиљевић, Ивана М., Мигрантска криза као изазов за очување националног идентитета чланица ЕУ, *Војно дело*, бр. 2, 2017.
- Sanghani, Radhika, Burka, bans: The countries where Muslim women can't wear veils, *The Telegraph*, 17 August 2017. Интернет: <https://www.telegraph.co.uk/women/life/burka-bans-the-countries-where-muslim-women-cant-wear-veils>
- Scholten, Peter, The Dutch Multicultural Myth, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 97-119.
- Triandafyllidou, Anna, Modood, Tariq, Zapata-Barrero, Ricard, European challenges to multicultural citizenship Muslims, secularism and beyond, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006.
- Tsutaki, Fumiko, Issue of Immigration and Refugees and Multiculturalism in Europe, *The Journal of Oriental Studies*, Vol. 26, 2016, pp. 112-124.
- Villard, Florent, Sayegh, Pascal-Yan, Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013, pp. 236-254.
- Wasmer, Martina, Public Debates and Public Opinion on Multiculturalism in Germany, in: Raymond Taras (ed). *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, 2013.
- Чабаравдић, Сабина, Криза мултикултурализма: непожељни странци, Радио Слободна Европа, 16.01.2011. Интернет: http://www.slobodnaevropa.org/content/kriza_multikulturalizma_nepozeljni_stranci/2276192.html

7) ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Мултикултурализам у Европи тренутно се налази у фази дубоког застоја. За то постоји више разлога. Државе Европске уније нису развиле јединствену политику мултикултурализма. Модели које су неке државе чланице Европске уније развиле – попут асимилације или модела „госта радника“, не одговарају у потпуности дефиницији појма мултикултурализма. Наведени модели се првенствено односе на прихватање вредности доминантне културе, а много мање су оријентисани на заједнички суживот и реализацију културних различитости. Промене које су захватиле глобалну сцену, почетком две хиљаде година, имале су изразито негативан утицај на дискурс у погледу мултикултурализма у Европи. У овом периоду у медијима су много чешће изјаве водећих европских званичника о паду и кризи мултикултурализма. Имајући у виду талас борбе против тероризма узрокован терористичким нападом 11. септембра, питање мултикултурализма мења свој смисао и на европском континенту се трансформише се у питање интеграције исламских заједница у европско друштво и питање лојалности припадника исламске вероисповести европском начину живота. Коначан ударац, одвећ пољуљаном европском мултикултурализму, задала је велика мигрантска криза 2015. године. Криза је само наставила тенденцију исламофобије у Европи и продубила питање интеграције ислама у европске вредности. Мигрантска криза показала је и разједињеност европских држава у погледу даље будућности мултикултурализма. Као два антипода поставили су се немачка канцеларка Ангела Меркел са „политиком отворених врата“, и мађарски премијер Виктор Орбан са политиком „хришћанске демократије“. Мигрантска криза указала је на разједињеност Европске уније и рањивост њене организационе структуре. Најавила је проблеме у погледу будућности ове регионалне организације. Мигрантска криза подстакла је и буђење националне свести држава чланица Европске уније и успон десничарских политичких групација, што нису позитивне тенденције за опоравак мултикултурализма у Европи. Имајући у виду све различитости које су ескалирале мигрантском кризом, проблем дубоког застоја мултикултурализма у Европи неће бити решен у скорије време. Пре свега, државе Европске уније треба да реше актуелне проблеме разједињености и усагласе ставове у погледу важних питања. Што скоријим решавањем тих питања могу се очекивати одређене промене у погледу дискурса о мултикултурализму. За сада је једино могуће заустављање негативне тенденције о посматрању европског мултикултурализма као питања интеграције ислама у европска друштва, и повратак на класични модел мултикултурализма, који поштује присуство свих различитих група у једном друштву.

MULTICULTURALISM IN EUROPE COLLAPSE OR THE END?

Abstract: The crisis of multiculturalism in Europe is often related to the European migrant crisis. The author points out that the crisis of European multiculturalism has started much earlier. The issue of multiculturalism in the European Union had been regulated at national level. Individual models of the EU members, such as assimilation and "guest workers" models, did not correspond to the classic definition of multiculturalism. 9/11 attack had caused the fight against terrorism worldwide. That had a consequence on European multiculturalism by transforming it. Since the beginning of the 21st-century, multiculturalism in Europe had changed into the question of integration of Islam into the European societies. The paper points out that the migration crisis is only one of the factors that contributed to the deepest crisis of multiculturalism in Europe so far. The author tries to answer the question to what extent it is possible to stop the further collapse of European multiculturalism.

Key words: multiculturalism, Europe, European Union, migrant crisis, assimilation.